

Kaksi Saksaa, kaksi Suomea?

Ilkka Heiskanen

Seppo Hentilä: *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2003*

Seppo Hentilä: *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2004*

Seppo Hentilä julkaisi lyhyen ajan sisällä kaksi tutkimusta Suomen ja kahden Saksan suhteista. Hänen *Kaksi Saksaa ja Suomi* (2003) kertoo, miten Suomi juuttui yli kahdeksi vuosikymmeneksi kahden Saksan loukkuun, josta ei näyttänyt oleva ulospääsyä. *Harppi-Saksan haarukassa* (2004) puolestaan keskittyy Itä-Saksan tunnustamispyrkimykseen ja niiden vastustamiseen maassamme.

Helsinki oli toimija, jossa rintamalinjat liikkuvat, ja toiminnan kohde, johon Itä-Berliini, Bonn ja Moskova pyrkivät vaikuttamaan. Näiden politiikkaa, motivaatiota ja toimintaa Hentilä valottaa kirjoissaan.

Itä-Saksassa pidettiin Suomea kapitalistisen maailman heikoimpana linkkinä. Niinpä sen pään käännyttämiseen valjastettiin suuria voimavaroja. Moskova luonnollisesti tuki Itä-Saksan pyrkimyksiä tunnustuksen saamiseksi. Mutta se ei missään vaiheessa ryhtynyt pakottamaan Suomea itäisen Saksan tunnustamiseen.

Bonnin hallitus kävi – menestyksellistä – taistelua tunnustamista vastaan. Hentilä dokumentoi mielenkiintoisesti sen jyrkkyyden, jolla Bonn vastusti Itä-Saksan tunnustamisyrityksiä. Hentilä esittääkin kysymyksen, ”oliko Suomi syksyllä 1955 Hallsteinin opin ensimmäinen uhri?” [1] Hänen vastauksensa kysymykseen on myönteinen. Länsi-Saksan painostus ja ajoittain uhkailukin esti Suomea tunnustamasta Itä-Saksaa. Länsiliittoutuneet antoivat Länsi-Saksalle selustatukea, mutta eivät yleensä puuttuneet aktiivisesti tilanteeseen.

Suomen politiikan perusteina puolestaan olivat vuoden 1947 Pariisin rauhansopimus, yya-sopimus sekä tavoite saada puolueettomuuspolitiikka tunnustetuksi. Rauhansopimuksessa Suomi oli sitoutunut noudattamaan niitä päätöksiä, joita toisen maailmansodan voittajavaltiot Saksan suhteen tulisivat tekemään. Tätä

Suomi käytti taitavasti hyväkseen ilmoittamalla, että ”niin kauan kuin Saksan kysymys pysyisi suurvaltaristiriitojen takia ratkaisemattomana, Suomi katsoi sekä oikeudekseen että velvollisuudekseen noudattaa tunnustamattomuuspolitiikkaansa”.

Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksessa puolestaan tunnustetaan Suomen pyrkimys pysytellä suurvaltaristiriitojen ulkopuolella. Toisaalta sopimuksessa mainitaan erikseen Saksan uhka, minkä vuoksi Saksan kysymys oli ytimenä tai ainakin taustalla Suomen ja Neuvostoliiton välisissä ristiriidoissa kuten yöpakkasissa 1958–59 ja noottikriisissä 1961.

Näiden aineiden pohjalta syntyi Suomen Saksan-politiikka, jota jakautuneiden maiden politiikan nimellä sovellettiin myös Koreoihin ja Vietnamiin.

Suhtautuminen Saksaan jakoi poliittisen kentän

Suhtautuminen Saksan-kysymykseen, erityisesti Itä-Saksan tunnustamiseen, jakoi Suomen poliittisen kentän. Hentilän kirjoja lukiessa muistuu mieleen, miten jyrkkä rintamajako ajoittain oli, miten rintama liikkui ajan myötä ja miten vaikea Saksan-kysymys oli monille poliitikoille ja puolueille. Oli olemassa kaksi Suomea: DDR:n tunnustamista vaativat piirit ja sen vastustajat tai ainakin jarruttajat – ja ylimpänä erotuomarina presidentti Kekkonen.

Suomen kommunistien ja Itä-Saksan valtaapitävän SED:n väliset puoluesuhteet eivät aina olleet parhaat mahdolliset. Hentilä lainaa SED:n politbyroon kansainvälisen osaston virkailijaa, jonka mukaan ”...suomalaiset toverit... eivät käyttäydy meitä kohtaan täysin avoimesti ja rehellisesti.” Siitä huolimatta SKP luonnollisesti muodosti Itä-Saksan kannattajien ydinjoukon. Itäsaksalaiset käyttivät suomalaisia tovereita viestinviejinä ja muurinmurtajina, mutta suomalaiset antautuivat tähän rooliin kovin vastentahtoisesti, osasivathan he lukea presidentin aivoitukset.

Sosiaalidemokraattiselle puolueelle suhtautuminen Itä-Saksan tunnustamiseen osoittautui

vaikeaksi. Hentilän mukaan SDP:n ”suhtautumista Saksan-kysymykseen voi luonnehtia yhdellä sanalla epämääräiseksi.” 1960-luvun lopulla kuitenkin puoluetoimisto asetti työryhmän pohtimaan asiaa. Kansanedustaja L. A. Puntilan johtama työryhmä otti lähtökohdaksi, että ”on olemassa kaksi Saksan valtiota” ja että suhteita molempiin Saksoihin on kehitettävä yhdenvertaisuusperiaatteen pohjalta.

Mielenkiintoinen huomio on, miten Saksan kysymys kietoutui koko suomalaisen politiikkaan. Puntilan mukaan ”tie Moskovaan SDP:lläkin kulkee Itä-Berliinin kautta”.

DDR:n tunnustamisen vastustuksen ydinjoukko löytyi ulkoministeriön poliittiselta ja oikeudelliselta osastolta, jotka presidentti Kekkonen oli miehittänyt omilla miehillään. Hentilä toteaa itäsaksalaistenkin pitäneen ulkoministeriötä ”erityisen vaikeana palana”. Heidän mukaansa sen virkamiehet toimivat ”väärän ja puutteellisen tiedon varassa” ja olivat ”pahimman lajin konservatiiveja ja länsimielisiä”. Hentilä kuitenkin arvioi, että ”itäsaksalaisten kiukuttelu oli ennen kaikkea osoitusta siitä, että ulkoasiainministeriön virkamiehet olivat onnistuneet puolueettomuuspolitiikan vartiointitehtävässään erittäin hyvin”. ”Tohtorikoplan” johtavat jäsenet olivat peliteoreetikkoja, joiden mukaan Itä-Saksan tunnustamisen hinta olisi ollut kovempi kuin siitä saatava etu. Sen tukena ovat juristit pystyivät pukemaan poliittisen tunnustamattomuuspolitiikan Pariisin rauhansopimuksen ja yya-sopimuksen juridiseen kaapuun.

Saksan-kysymys ei ollut helppo presidentti Kekkosellekaan. Hentilä esittää kysymyksen, josko se oli Kekkonen sokea piste. Hänen mukaansa ”saksalaisuuteen Kekkonen suhtautui poikkeuksellisesti niin tunteenomaisesti, että se vaikutti myös hänen Saksan-politiikkaansa”. Kekkonen piti Saksan liittotasavaltaa Suomen kannalta pahimpana rauhanhäiritsijänä Euroopassa, eikä hän tätä asennettaan piiloitellut. Ulkoministeriön virkamiehet toteuttivat tiukasti presidentin politiikkaa.

Mutta ei Kekkonen Itä-Saksan tunnustamisen vastustaminenkaan ollut kiveen hakattu. Mikäli tunnustamisesta saatava hinta olisi ollut tarpeeksi korkea, Kekkonen olisi ollut valmis sen tekemään. Hurjin ajatus oli Kekkonen suuri ohjelma: DDR > Viipuri. Vierailullaan Neuvostoliitossa kesällä 1968 Kekkonen esitti epävirallisesti, että Suomi olisi valmis tunnustamaan DDR:n ja luovuttamaan siivun maata Lapissa, jos se saisi vastalahjaksi osan luovutettua Karjalan kannasta Viipuriin saakka. Brezhnev hylkäsi tarjouksen

suoralta kädeltä. Silloinen pääministeri Koivisto kauhisteli sittemmin Kekkonen salaista aloitetta luettuaan siitä ensimmäistä kertaa vasta Juhani Suomen Kekkös-kirjasta 1990-luvun lopulla.

DDR vain pelinappula Neuvostoliitolle

Saksan-kysymyksellä oli sijansa kaikessa Suomen ulkopoliittisessa toiminnassa Saksojen tunnustamiseen saakka vuonna 1972. Erityisen tärkeä se oli Suomen aloitteessa Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin järjestämiseksi. ETYK-aloite ja samaan aikaan koottu Saksan-paketti, suunnitelma molempien Saksojen yhtäaikaisesta tunnustamisesta, oli Suomen kannalta rohkea ja riskialtis veto. Hentilän arvion mukaan ”Suomen ulkopoliittinen johto ... haastoi itänaapurin tavalla, jolle on vaikea löytää vertaista Suomen ja Neuvostoliiton toisen maailmansodan jälkeisessä historiassa”, samalla kun se haastoi ”Saksan liittotasavallan – ja vieläpä kaikkein arkaluontoisimmassa asiassa eli DDR:n tunnustamisessa”.

Peliin kytkeytyneiden ulkovaltojen toiminnasta Hentilän kirjat antavat selkeän kuvan. Itäsaksalaisten, ulkoministeriön, puoluekoneiston ja tiedustelupalvelun, lähteiden käyttäjänä ja tulkitsijana Hentilä on parhaimmillaan. Hänen kiihkoton tekstinsä kertoo – ajoittain lähes tahattoman huumorin höystämänä – miten järjestelmä pakotti raportoitajat perusteettomaan optimismiin ja toiveiden rauettua kitkerään kritiikkiin epäluotettaviksi osoittautuneita tovereita ja länsimielisiä virkamiehiä kohtaan.

Yllättävää ehkä on, kuinka voimakkaasti Länsi-Saksa vastusti DDR:n tunnustamista. Bonnissakin varmaan koettiin Suomi kapitalistisen maailman heikoimpana lenkinä ja pelättiin dominoefektiä.

Diplomatian arkipäivästä silloin ja nyt kertoo se, että molempien Saksojen pääkonsulaatit Helsingissä (suurlähetystöjähän niistä ja Suomen edustustoista Bonnissa ja Itä-Berliinissä tuli vasta Saksan-paketin toteuduttua) valittivat useaan otteeseen resurssien puutetta, joka esti aggressiivisten kulttuuri- ja propagandaohjelmien toimeenpanon.

Neuvostoliiton asenne oli vaihteleva. Se luonnollisesti periaatteessa kannusti Suomea tunnustamaan Itä-Saksan. Hentilä etsii Neuvostoliiton ambivalentille asenteelle selitystä DDR:n syntyvaiheista: ”Stalin ei alun perin olisi halunnut koko DDR:ää, vaan se syntyi ei-toivottuna lapsena...” Myöhemminkin Neuvostoliitolle Itä-Saksa oli vain yksi nappula suuressa geopoliittisessa

pelissä. Moskovaä käytettiin argumenttina sekä kotimaassa että maailmalla, mutta se ei missään vaiheessa käyttänyt koko painoarvoaan Suomen painostamiseksi tunnustamaan DDR:n. Päinvastoin se ajoittain jopa pyrki lieventämään Itä-Berliinin innostusta. Esimerkiksi yöpakkasten jälkeen ”DDR:ssä suunniteltiin korkeimman valtiojohdon tasolla nootin lähettämistä Suomelle DDR:n tunnustamisen puolesta”. Moskovaä konsultoituaan itäsaksalaiset havaitsivat, että ”Neuvostoliiton kanta Suomen painostamiseen tunnustamisasiassa oli kielteinen”. Hentilä toteaa aivan oikein, että ”Neuvostoliitto ei kieltänyt Suomea solmimasta diplomaattisuhteita Saksan liittotasavallan kanssa; se esti vain Bonnin liittoliittouksen yksipuolisen tunnustamisen”.

Kuin sujuvatyylisiä jännitysromaaneja lähihistoriasta

Hentilän tyyli on sujuvaa, eikä faktojen runsaaskaan tee teoksista raskaslukuisia. Hentilä dokumentoi tarkkaan tapahtumat ja niiden taustat. Hän on käynyt läpi suomalaisten arkistojen lisäksi länsi- ja itäsaksalaiset sekä yhdysvaltalaiset. Hän tuntee erityisen hyvin Itä-Saksan arkistot ja on työskennellyt perusteellisesti niissä. Hän osaa suhtautua niihin – tutkijana ja omankin kokemuksensa perusteella – terveen kriittisesti. Kuten Hentilä itse toteaa: ”Mikäli DDR:n historiaa kirjoitettaisiin kertomusaineistoja sanasta sanaan siteeraamalla, niin aika omituinen ja vino historiahan siitä tulisi.”

Harppi-Saksa -kirjassaan Hentilä uskaltautuu metodiseen kokeiluun käyttämällä omia kokemuksiaan lähteinä. Tästä tulee mieleen sosiaalitieteiden osallistuvan havainnoinnin metodi. Hentilä opiskeli Leipzigin Karl Marx -yliopistossa lukuvuonna 1970–71 ja jatkoi yhteistyötä korkeakouluvaihdon puitteissa Itä-Saksan häviämiseen saakka 1990. Menetelmä elävöittää kirjaa, eikä sen itsekriittinen käyttö vähennä tulkintojen arvoa – pikemminkin päinvastoin.

Hentilän kirjat ovat lähihistoriaa parhaimmillaan. Vaikka lopputulos on lukijan tiedossa, kirjoja lukee paikoittain kuin jännitysromaaneja. Poliitiikassa oli ajoittain pitkän tähtäyksen puurtamista ja juristeristiikkaa, ajoittain dramaattikkaa, esimerkiksi kun ulkoministeri Leskinen juovuksissa paljasti Suomen Saksan-paketin enenaikaisesti pohjoismaisille veljille.

Kirjoittaja on VTM ja diplomaatti, joka jakautuneen Saksan aikoihin työskenteli Varsovan suurlähetystössä ja useaan otteeseen ulkoministeriön poliittisella osastolla. Nyt hän toimii suurlähettiläänä Meksikossa.

VIITE

- [1] Saksalaisen oikeustieteilijän Walter Hallsteinin mukaan Länsi-Saksalla on yksinoikeus edustaa koko saksalaista kansakuntaa valtiona maailmassa eikä Länsi-Saksalla tämän mukaisesti ole diplomaatti-suhteita valtioihin, jotka ovat tunnustaneet Itä-Saksan. Länsi-Saksa, antoi tämän mukaisesti 1955 julistuksen, että Itä-Saksan kanssa diplomaattisuhteisiin ryhtyminen on epäystävällinen teko Länsi-Saksaa vastaan. Tämä ei koskenut Neuvostoliittoa.